

Гусєва В. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8614-1573

Шарова-Аїдасєва О. О.,

аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-1026-2330

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ СТОСОВНО ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

CRIMES CHARACTERISTICS COMMITTED AGAINST EMPLOYEE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті на підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, узагальнення низки теоретичних розробок уперше сформульоване поняття злочинів, учинених проти працівників правоохоронних органів. У криміналістичному сенсі запропоновано під ними розуміти протиправні винні суспільно небезпечні діяння, що вчиняються особами з антисуспільними поведінковими установками, котрі усвідомлюючи характер і наслідки своїх дій, посягають на авторитет держави в цілому та правоохоронних органів зокрема, тим самим перешкоджаючи їх функціонуванню та нормальній діяльності та завдаючи фізичну, майнову і моральну шкоду потерпілим.

Правоохоронну діяльність запропоновано в криміналістичному сенсі визначати як своєрідну сферу реалізації працівниками правоохоронних органів, відповідно до положень нормативно-правових актів, повноважень щодо протидії злочинності, захисту прав і свобод громадян та виконання інших завдань щодо протидії деліктності в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Констатовано, що злочини, учинені проти працівників правоохоронних органів, посягають на: 1) законну професійну діяльність цих суб'єктів; 2) життя та здоров'я, а також особисту безпеку і свободу правоохоронців, їхніх близьких родичів; 3) їх майно, а також майно їхніх близьких родичів. Узагальнено, що порядок провадження правоохоронної діяльності чітко врегульований положеннями національного та міжнародного законодавства, з огляду на важливість правоохоронної функції у демократичній і правовій державі, ціла низка правових норм становить систему правових гарантій державного захисту представників правоохоронних органів, у тому числі й кримінально-правової охорони. Окреслено перспективи подальших досліджень. Наголошено, що задля розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо повноцінного виконання завдань кримінального провадження у досліджуваній категорії злочинів, слід розробити практичні рекомендації щодо забезпечення ефективного доказування у цій категорії злочинів з урахуванням стандарту доказування та інших міжнародних засад у сфері судочинства.

Ключові слова: злочин, досудове розслідування, правоохоронний орган, воєнний стан, криміналістична методика, механізм злочину, доказування, протидія злочинам, заходи забезпечення кримінального провадження, слідча (розшукова) дія, техніко-криміналістичне забезпечення.

In the article, based on the analysis of investigative and judicial practice materials, a generalization of several theoretical developments, the concept of crimes committed against law enforcement officers is formulated for the first time. In the criminological sense, it is proposed to understand them as illegal, culpable, socially dangerous acts committed by persons with antisocial behavioral attitudes, who, aware of the nature and consequences of their actions, encroach on the authority of the state in general and law enforcement agencies in particular, thereby hindering their functioning and normal activities and causing physical, property and moral damage to the victims.

It is proposed to define law enforcement activities in the forensic sense as a kind of sphere of implementation by law enforcement officers, by the provisions of normative legal acts, powers to combat crime, protect the rights and freedoms of citizens, and perform other tasks related to combating delinquency in all spheres of society's life. It was established that crimes committed against law enforcement officers encroach on 1) the legal professional activity of these subjects; 2) the life and health, as well as personal safety and freedom of law enforcement officers, their close relatives; 3) their property, as well as the property of their close relatives. It is summarized that the procedure for conducting law enforcement activities is regulated by the provisions

of national and international legislation; given the importance of the law enforcement function in a democratic and legal state, a whole series of legal norms constitutes a system of legal guarantees of state protection of representatives of law enforcement agencies, including criminal legal protection. Prospects for further research are outlined. It was emphasized that to develop scientifically based recommendations for the full performance of the tasks of criminal proceedings in the studied category of crimes; practical recommendations should be developed to ensure effective proof in this category of crimes, taking into account the standard of proof and other international principles in the field of justice.

Key words: *crime, pre-trial investigation, law enforcement agency, martial law, forensic technique, evidence, countering crimes, crime mechanism, measures to ensure criminal proceedings, investigative (search) action, technical and forensic support.*

Постановка проблеми. З метою забезпечення законності та верховенства права держава наділяє своїх представників владними повноваженнями, а їх рішенням, що відповідають нормам закону – надає загальнообов'язкового характеру. Також для реалізації покладених на сектор безпеки функціональних повноважень і виконання прийнятих ними рішень, їх представники можуть застосовувати заходи примусу. Це важливо з огляду на той факт, що разом із наданням певних послуг чи допомоги окремим особам, працівники правоохоронних органів мають ефективно протидіяти адміністративним і кримінальним правопорушенням. Задля цього в контексті протидії деліктності держава вживає заходи щодо: 1) забезпечення функціонування ефективних механізмів щодо виконання ними свої повноважень; 2) недопущення порушення прав і свобод уповноважених законом суб'єктів на здійснення правоохоронної діяльності; 3) захисту життя і здоров'я, об'єктів власності працівників правоохоронних органів і їх близьких родичів від протиправних посягань у зв'язку із їх законною професійною діяльністю [1, с. 82].

Ураховуючи, що законодавцем уже давно прийнято рішення щодо криміналізації протиправних посягань, учинених стосовно працівників правоохоронних органів, котрі відрізняються високим рівнем суспільної небезпеки, виникає питання щодо з'ясування того, які ж специфічні ознаки відрізняють їх від суміжних кримінально-караних діянь. Окрім цього, завдання щодо дослідження цієї проблематики актуалізоване тим, що лише наукова забезпеченість питань різних специфічних характеристик цієї групи злочинів стане належним підґрунтям для розробки науково-обґрунтованих і практично спрямованих рекомендацій щодо їх розслідування та судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені вже здійснили вагомий напруцювання в контексті теоретичної розробленості кримінально-правової, криміналістичної та кримінологічної характеристики окремих злочинів, учинених стосовно працівників правоохоронних органів. У цьому контексті вважаємо за потрібне відмітити розробки І. М. Заліялової [2], Є. М. Блажівського [3], Є. О. Гладкової [4], М. М. Комарницького [5], А. О. Цховребова [6], Є. В. Пилипенка [7], С. В. Єрмолаєвої-Задорожної [8], В. П. Беленка

[9] та багатьох інших, котрі займалася питаннями кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів. Авторами розроблено кримінально-правову характеристику злочинів потерпілими, від яких є працівники правоохоронних органів, інші питання притягнення винних до кримінальної відповідальності. Зарубіжний досвід криміналізації злочинів проти працівників правоохоронних органів досліджували В. А. Горбунов [10], В. Г. Кондратов [11], А. М. Удод та І. В. Федорчак [12] тощо.

Вагомі комплексні дослідження щодо розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти працівників правоохоронних органів проведені В. О. Гусєвою [13], а також С. В. Кобцем [14], А. П. Чиж [15]. Та попри те, що праці вчених залишаються дотичними до питань загальної характеристики, механізму злочинної діяльності тощо, поняття досліджуваних нами злочинів досі не сформульовано. Усе це засвідчує потребу проведення цього дослідження, актуальності обраної проблематики.

Метою статті є визначення поняття злочинів, учинених стосовно працівників правоохоронних органів, виокремлення їх іманентних криміналістичних ознак та аспектів їх вивчення.

Виклад основного матеріалу. Основним Законом України – Конституцією врегульовано порядок поділу влади, створення та функціонування окремих органів, забезпечення державного захисту представників цих органів. До таких суб'єктів належать і працівники правоохоронних органів, а також їхні близькі родичі. Ми погоджуємося з тими вченими, які зауважують, що у правовій державі має бути створена та ефективно функціонувати система державних гарантій щодо захисту й охорони законної діяльності представників правоохоронних органів, їх життя та здоров'я, захисту об'єктів приватної власності тощо, а також їхніх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю правоохоронців. З огляду на те, що утвердження прав і свобод особи є головним обов'язком держави, можемо констатувати, що розробка системи правових гарантій представників сектору безпеки також належить до головних завдань апарату держави.

Система законодавчих положень, котра визначає правову основу захисту працівників правоохоронних органів та їхніх близьких родичів представлена Конституцією України, Кодек-

сом поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, затвердженим Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, Віденською декларацією про злочинність і правосуддя: відповідь на виклики XXI століття, що прийнята на Десятому Конгресі ООН з попередження злочинності й поводження із правопорушниками, Декларацією про поліцію, затвердженою Резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи, Європейським кодексом поліцейської етики, викладеним у Рекомендації (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України, Митним кодексом України, Законами України: «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Указами Президента України «Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів», «Стратегії національної безпеки України», «Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» та ін.

Діяльність державного апарату щодо запобігання окремим антисуспільним проявам, спрямованим на працівників правоохоронних органів, стала результатом закріплення системи кримінально-правових норм, що встановлюють підстави кримінальної відповідальності за їх учинення. Наразі ч.ч. 2,3 ст. 342, ст. ст. 345, 347, 348, 349, ч. 2 ст. 353 КК України передбачено шість самостійних складів злочинів, які спрямовані на захист працівників правоохоронних органів. Під час їх дослідження висловлюються пропозиції щодо їх групування та криміналістичної класифікації за різними критеріями. Наприклад, висунуто пропозицію щодо виокремлення чотирьох груп кримінальних правопорушень, потерпілими від яких є працівники правоохоронних органів, зокрема: «1) пов'язані з посяганнями на життя та здоров'я особи; 2) пов'язані з посяганнями на майно; 3) пов'язані із перешкоджанням діяльності; 4) пов'язані із самовільним присвоєнням владних повноважень або звання службової особи» [16, с. 383]. Нам імпонує такий підхід, адже його виокремлено на підставі особливостей об'єкту, якому завдається шкода та безпосереднього предмету, що зазнав посягання. Водночас вважаємо за потрібне визначити, що ж спільного та відмінного в злочинах досліджуваного нами виду.

Загальним для всіх кримінальних правопорушень, визначених у розділі XV Особливої частини КК України, є те, що вони спрямовані на охорону суспільних відносин, що забезпечу-

ють авторитет і нормальну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також спрямовані на захист їхньої професійної діяльності [17, с. 169]. Для досліджуваних нами злочинів притаманне те, що вчиняючи їх особа або має намір посягнути на професійну діяльність працівників правоохоронних органів з різних мотивів, але найчастіше – керуючись мотивом перешкоджання законній діяльності правоохоронця; або ж має бажання помститися особі за здійснення нею такої діяльності. Таким чином предметом посягання завжди є гарантований і нормативно визначений порядок функціонування органів державної влади, що уповноважені законом на здійснення правоохоронних функцій. Ми не ставимо собі за мету визначити, які ж органи слід відносити до правоохоронних або у чому полягає специфіка правоохоронної діяльності, адже в юридичній літературі цим питанням приділено значну увагу. На нашу думку, слід зважати на особливості їх кримінально-правової та криміналістичної характеристики, адже саме комплексний їх аналіз та узагальнення і надасть можливість сформулювати фундаментальне визначення поняття злочинів, учинених проти працівників правоохоронних органів.

Професійна діяльність потерпілого, котра стає відправним елементом у формуванні цілей і визначенні мотивів, якими керується злочинець при вчиненні кримінального правопорушення стосовно правоохоронця, є тим кореляційним зв'язком між такими елементами механізму кримінально протиправної діяльності, як діяльність потерпілої особи та особливості протиправної поведінки особи злочинця. Водночас слід відмітити, що підставою для здійснення правоохоронцем його функціональних обов'язків найчастіше і є повідомлення про вчинення правопорушення, посягання на права та законні інтереси особи тощо. Тобто першооснова механізму кримінально протиправної діяльності, що пов'язана зі вчиненням злочину проти правоохоронця пов'язана з протиправною поведінкою особи злочинця в минулому, а отже, мають місце, як правило, два самостійних епізоди протиправної поведінки. Такі характеристики притаманні опору працівникові правоохоронного органу, насильству щодо правоохоронця, умисному пошкодженню майна цієї особи чи її близьких родичів та ін.

Для досліджуваних нами злочинів притаманна умисна форма вини, тобто активна вольова поведінка особи злочинця, а інколи – декількох осіб. Щодо індивідуальних характеристик особи злочинця, то, як правило, ними є повнолітні осудні представники чоловічої статі, при цьому суб'єкт цих злочинів здебільшого загальний, однак для кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 345, ч. 2 ст. 347, ст. 348 КК України встановлено знижений вік

кримінальної відповідальності – 14 років [18]. Більшість із досліджуваних нами злочинів учинена особами, які на момент скоєння суспільно небезпечного діяння перебували в стані алкогольного сп'яніння.

Щодо обстановки досліджуваних нами кримінальних правопорушень, то здебільшого вчиняються вони в умовах безпосереднього виконання правоохоронцями покладених на них функцій. Це означає, що на місці події присутні очевидці, які або стають сторонніми спостерігачами, або підтримують протиправні дії. Тобто ці злочини за своїм характером є ситуативними, що зумовлює відсутність етапу ретельної підготовки до їх учинення. Однак має місце й інша практика. Відповідно до проведеного А. П. Чиж дослідження, готування до вчинення умисного знищення та пошкодження майна працівника правоохоронного органу притаманне 59% кримінальних проваджень, що досліджені нею. Такі дії полягали у встановленні майна, котре належить потерпілому, у підшуканні та підготовці знарядь і засобів учинення злочину [15, с. 62]. Однак з огляду на те, що злочин, передбачений ст. 347 КК України, не є поширеними в загальній облікованій кількості суспільно небезпечних діянь досліджуваної нами групи, можемо зауважити, що така практика все ж таки не є типовою. Ми схиляємося до позиції, що здебільшого злочини досліджуваної нами групи вчиняються раптово, як безпосередня агресивна реакція на дії правоохоронця. Отже, загалом до їх учинення причетні особи, які не мають кримінального минулого, без попередньої підготовки, імпульсивні особи, котрі, як правило, перебувають в стані алкогольного сп'яніння.

Очевидцями протиправної діяльності здебільшого є сторонні спостерігачі, які не перебувають у будь-яких зв'язках із особою злочинця, його родичі чи знайомі, або ж особи, які підтримують протиправні дії злочинця і сприяють будь-якою мірою реалізації його злочинного умислу.

Отже, вважаємо, що у криміналістичному розумінні правоохоронну діяльність доцільно визначати як своєрідну сферу реалізації працівниками правоохоронних органів відповідно до

положень нормативно-правових актів повноважень щодо протидії злочинності, захисту прав і свобод громадян та виконання інших завдань щодо протидії деліктності в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Злочини, учинені проти працівників правоохоронних органів, посягають на: 1) законну професійну діяльність цих суб'єктів; 2) життя та здоров'я, а також особисту безпеку і свободу правоохоронців, їхніх близьких родичів; 3) їх майно, а також майно їхніх близьких родичів. Порядок провадження правоохоронної діяльності чітко врегульований положеннями національного та міжнародного законодавства, з огляду на важливість правоохоронної функції у демократичній і правовій державі, ціла низка правових норм становить систему правових гарантій державного захисту представників правоохоронних органів, у тому числі й кримінально-правової охорони.

Вважаємо, що під злочинами, учиненими проти працівників правоохоронних органів слід розуміти протиправні винні суспільно небезпечні діяння, що вчиняються особами з антисуспільними поведінковими установками, котрі усвідомлюючи характер і наслідки своїх дій, посягають на авторитет держави в цілому та правоохоронних органів зокрема, тим самим перешкоджаючи їх функціонуванню та нормальній діяльності, а також завдаючи фізичну, майнову та моральну шкоду потерпілим.

Висновки. Сформульована дефініція злочинів, учинених проти працівників правоохоронних органів, є одним із кроків на шляху активізації наукових пошуків щодо вироблення практичних рекомендацій в аспекті здійснення діяльності щодо доказування означених суспільно небезпечних діянь, удосконалення практики розслідування та забезпечення справедливого, об'єктивного і компетентного правосуддя. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у розробці теоретичних положень щодо предмету доказування, загальної характеристики предмету доказування, особливостей доказування у суді, загальних положень судового розгляду та постановлення вироку у злочинах проти працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Степанова Ю. Правові засади застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2. № 73. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.44>.
2. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 18 с.
3. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.
4. Гладкова Є. О. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів : науково-методичні рекомендації. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 48 с.
5. Комарицький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. с. 225.

6. Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с.
7. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Севе́родонецьк, 2018. 228 с.
8. Єрмолаєва-Задорожна С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. 2019. Харків, 21 с.
9. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.
10. Горбунов В. А. Зарубіжний досвід встановлення кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 181–185.
11. Кондратов В. Г. Кримінально-правове забезпечення захисту працівників правоохоронних органів: компаративістське дослідження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Маріуполь, 2021. 243 с.
12. Удод А. М., Федорчак І. В. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 397–400. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/93>.
13. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
14. Кобець С. В. Розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2023. 267 с.
15. Чиж А. П. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Вінниця, 2023. 229 с.
16. Гусєва В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків: ТОВ «У справі», 2020. 452 с.
17. Кирбят'єв О.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.
18. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.05.2024).